

УДК: 811.163.41'367(497.11 Београд)
929:81 Белић А.
DOI: https://doi.org/10.18485/belic_slv.2018.3.ch3

Живојин Станојчић

„БЕОГРАДСКА ЛИНГВИСТИЧКА ШКОЛА” А. БЕЛИЋА
И КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НАШЕГ ВРЕМЕНА

I.

1. У смислу који означава наслов овога рада, ја ћу изабрати приступ теми – која је била и један од главних домена и Прашке лингвистичке школе – о материји која чини део супстанце српског књижевног језика у духу у ком су формулисали и три најзначајнија српска лингвиста који су проучавали природу српског књижевног језика, међу којима је и сам Александар Белић. Уопштено речено, то је, заправо – питање формирања правила која одређују језик у функцији културне комуникације у једној културно развијеној језичкој заједници. Узећу у обзир, дакле, лингвисте који су својим теоријским (па и прагматичким) приступима природи српског књижевног језика стварно обележили језичку науку о српском књижевном језику у XX веку. И то тако обележили да су њихови приступи и актуелна константа правог тумачења српског књижевног језика и у овоме – већ увелико поодмаклом XXI веку.

То су ставови *Александра Белића* (1876–1960) и његовог ђака и првог сарадника у периоду после II светског рата – *Михаила Стевановића* (1903–1991), као и став *Радосава Бошковића* (1907–1983), такође Белићевог ученика и, за својим учитељем, најистакнутијег српског компаративисте у томе веку. Најлакше ми је да радим то на језику Иве Андрића, чиме је овај рад самоуопштена синтеза мојих (већ објављиваних) истраживања језика овог великог нашег писца. Из тих радова узимам само неколико детаља из изабраних сегмената Андрићевог дискурса, предмета мога својевременог (сада углавном – и давног) лингвистичког истраживања.

2. У своме *Осврту на Белићево учење о језику*, проф. Михаило Стевановић истиче да је Белић „у своме раду на испитивању језика увек имао на уму целокупност језичких факата, све врсте језичких појава, све еле-

менте језика, свеукупност те најверније слике материјалног света у коме човек живи и најуниверзалније манифестације човекова духа” (Стевановић 1959–1960: 16). Можемо рећи да се овакав Белићев приступ, који се, природно, показао најупечатљивије у његовом делу *О језичкој природи и језичком развоју* I–II (1941–1959), јасно и доследно исказивао у решењима која је он пружао било у теоријским одређивањима књижевног језика, било у практичним упутствима која су, заједно са радом других посленика на језичком пољу – књижевника, граматичара, наставника и других, стварала наш књижевни језик и његову норму. Оно што се из његових радова у домену нормирања књижевног језика, из проучавања историје нашег савременог књижевног језика од његовог почетка, тј. од 1818. године, и из његових проучавања стила наших писаца, од Вука до Андрића, у погледу књижевног језика кристалише, Александар Белић је сажето и сигурно изложио и онда када је, проучавајући књижевни језик уопште, повезао настанак таквога језика и његове граматичке структуре са културним мишљењем, под чиме он разуме „мишљење у вези са предметима опште цивилизације”. И конкретно – о стварању нашег књижевног језика каже Александар Белић: „У другој половини XIX века... кроз књижевнике наш народни језик великог дела наше народне територије – ушао је дефинитивно у књижевни језик [...] Створиле су се, могућности за даљи слободни развој нашег књижевног језика” (Белић 1951–1952: 6).

3. Говорећи о изградњи књижевног језика наши најкомпетентнији лингвисти, од оних који су писали дескриптивно-нормативна дела (граматике, речнике, правописе), а то су, у XX веку, пре свих несумњиво били А. Белић и М. Стевановић, увек су полазили од поставке да је основни извор језичке грађе која је релевантна за изградњу норме – језик добрих писаца белетристике. Природно, у својим граматикама дефиниције су базирале и на материјалу из језика научне, стручне, журналистичке комуникације, као и на језику реализованом у другим функционалним стиловима. Али – основна грађа био им је језик, како су говорили, најбољих писаца лепе књижевности. Овакав се приступ може узети као безусловна премиса у истраживањима и у прагматици ова два научника, па – за ову прилику, верујем – довољно је и само подсетити на Белићево упутство нашим историчарима језика да је управо језик таквих писаца грађа за историју савременог књижевног језика, те да се у њеном грађењу мора ићи „од писца до писца, од књижевне врсте до књижевне врсте” (Белић 1951–1952: 7).

4. Управо настављајући Белићево дело, и писац најпотпуније граматике српског језика XX века (тада *српскохрватског*) – М. Стевановић,

и у својој прагматици, и у својим програмским расправама формулисао је сасвим јасан став у томе погледу: језик наших најбољих писаца представља „богату ризницу најсавршенијег средства за међусобно општење и комуникацију”, те као такав улази у језички фонд на основу којег се пишу наше дескриптивно-нормативне граматике (Стевановић 1964: 1979).

А у горе описаном духу Белићевих и Стевановићевих учења, о Андрићевом језику написао сам (у својој докторској дисертацији, одбрањеној 1965, а објављеној 1967), позивајући се на Стевановићеву квалификацију, и ово: „Језик Ива Андрића, као и његово дело, представља несвршени, живи факат великог подухвата пишчевог да својим савременицима да, а будућим поколењима остави уметничку поруку о истинама живота, како га он види. Са лингвистичког гледишта, узет дакле као материја којој се приступа егзактно, и са гледишта односа пишчевог према њему,... језик Ива Андрића има апсолутно све атрибуте категорије коју наука одређује као ’богату ризницу најсавршенијег средства за међусобно општење и комуникацију...’” (Стевановић 1964: 197). А то укључује и особине које проистичу из природе уметничке поруке, тј. из њене сталности и непроменљивости,¹ с једне стране, и из оног дела комуникативног процеса који се у лингвистици назива перцепција поруке,² с друге стране (Станојчић 1967: 291).

II

5. Као на детаљ који указује на научну заснованост Белић-Стевановићевих схватања природе српског књижевног језика, природе која је заснована на доприносу најбољих наших писаца стварању целовитог система тога језика, указаћу на употребу *краће форме придева* у дискурсу

¹ “Le message littéraire est caractérisée par le fait qu’on ne peut rien y changer, qu’il n’admet aucune substitution dès le moment où sa composition est achevée. Ceci le différencie non seulement des expressions non-permanentes, mais aussi des formes permanentes mais non-littéraires comme les manuels ou les traités scientifiques: ceux-ci sont l’objet de révisions; ils évoluent avec l’état des connaissances; ils peuvent s’améliorer; le message littéraire ne le peut... Cette inchangeabilité est indépendant des facteurs historiques et accidentals, comme l’oubli dans lequel tombe telle oeuvre littéraire, plus tard retrouvée par le public: la discontinuité chronologique n’altère pas le message” (Рифатер 1961: 329).

² “L’ensemble du message participe du style, mais ce sont les effets qui lui donnent sa structure. Ce sont les éléments marqués qui permettent au lecteur de ’reconaitre’ un style, et qui limitent sa liberté dans le décodage qu’il en fait: la stylistique est donc la partie de la linguistique qui étudie la perception du message” (Рифатер 1961: 340).

Иве Андрића. Та употреба може се схватити као типичан индикатор чисто експресивне регулације, а то значи – циљне употребе у духу правила које је теоријски формулисала школа прашког Лингвистичког кружока. У језичкој прагматици код нас – то су најбоље реализовале граматике А. Белића и М. Стевановића. Полазећи са тога аспекта, разумемо и поступак оних писаца друге половине 20-ог века који оперишу целокупним инвентаром форми предвиђених нормирањем у вуковском духу, дакле предвиђених и свим нашим традиционалним граматикама. На првом месту ту се сигурно налази језички израз *Иве Андрића*.

И показано само на једном примеру пишчеве реализације циљног приступа морфологији српског књижевног језика, употреба *краће форме придева* илустративна је – за чињеницу пишчевог знања и прихватања морфосинтаксе вуковског типа. А њу управо кодификују наше граматике базиране на Белић-Стевановићевим учењима иако једновремено кодификују и новине које развој језика доноси. На пример, у прозном тексту И. Андрића „Травничка хроника” налазимо реченицу *Блештав и прозиран дан, сав од сунчеве сјаја и небеске модрине, трепти над травничком долином* – која се, сигурно с одређеним циљем, два пута јавља, потпуно идентична, у опису летњег дана, дакле као (скоро песнички) рефрен – на почетку тога описа, а онда на крају, после девет страница прозног текста (Станојчић 1967: 48).

И свакако треба знати, управо и из учења Белића и Стевановића, да код таквих писаца као што је врсни зналац Вуковог језика – Иво Андрић, употреба краћих форми придева најчешће представља књижевнo-уметничку (па према томе често и – *стилски обележену*) интерпретацију стања у народном говору оног дијалекта који је у основи вуковског типа књижевног језика. Она представља – њено нарочито истицање као народне, јер је као таква прихваћена управо у граматикама израђеним на Вуковом језику и стилу, који се сматрао узором (моделом) народног (фолклорног) типа наравије. Али оваква употреба значи и сврставање дублетних облика (*сунчева сјаја : сунчевог сјаја*) у облике савременог српског језичког израза, у овоме случају – једног у дублету као стилски маркираног.

Наравно, такав се поступак може видети и када се кратка форма придева појави и у стиховима књижевника дошлих у сферу Белићевог „београдског стила” и из других региона вуковске језичке зоне, као што је то код песникиње која пише стихове: *Волети до последњег часа зема / Срца људска су за равнодушност, / за заборав / увек спремна* (Максимовић 1983: 34) – у типичном примеру из песника овог периода (1945–1995), у којем је кратка форма употребљена због риме. И то од придева који у

основном облику (номинативу једнине) чак и нема кратку форму. Речници, наиме, тај придев бележе само са дужом формом (*зѣмнѣ*, -â, -ô, чији је генитив јед. м.р облик са наставком -ог: *земног*, датив са наставком -ом итд.), а не и са кратком формом **земан* (*земна*, *земно*), чији би у стандардној српској морфологији облик генитива једнине м. р. био (...до часа) **земна*, датива и локатива једнине м.р. – (... часу) **земну* итд.

Описане морфосинтаксичке структуре, тврдим – никако нису ишчезле из језика најбољих писаца београдске језичке средине. Напротив, велики Иво Андрић их минуциозно одржава (увек – усклађујући их са контекстуелном ситуацијом коју носи језички израз датог текста), управо као и уопште београдски писци од потврђеног квалитета.

III

6. Проф. Радосав Бошковић био је компаративиста словенских језика чија је научна делатност била у домену морфологије (са творбом речи). Па ипак је у својој студији *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници* (Јужнословенски филолог, 15, Београд, 1936, 1–154), са компаративистичког аспекта, дакако, процесе творбе речи пратио као базиране на семантичко-синтаксичким системима реченице, на њеном конституенту – синтагми.

И несумњиво је, као врсни познавалац семантичко-синтаксичких система словенских језика, приказујући улогу Ђуре Даничића у нормирању српског језика, у поглављу *Ђуро Даничић и књижевни језик наш*, компетентно могао да каже: „Књижевни језик [...] је књижевни језик и зато, и нарочито зато, што има своју синтаксу, своју структуру, своју физиономију...”. Затим је, служећи се *формом негативне дефиниције*, опонирао томе језику, дакле – књижевном у смислу који је тако дефинисао – језик М. Миљанова, уз констатацију да је језик тога писца „још народни језик, још народски језик, још у малој мери књижевни језик: то је језик без организоване, синтаксички организоване сложене реченице [...] без конструкција и обрта типичних за књижевни језик” (Бошковић 1978: 190).

Р. Бошковић је, на томе месту, у такву врсту језика сврстао и Вуков почетни језички израз, и језик проте Матије Ненадовића, и – најзад – „и Његошев језик у оним случајевима у којима је тај језик израз моћнога црногорског колектива”. А онда је језгровито закључио: „И обрнуто: такав није језик ниједнога од доцнијих и данашњих писаца наших” (Бошковић 1978: 190).

Ја ћу се, у светлу глобалне Бошковићеве анализе, задржати на три елемента његове, до савршенства концизне, дефиниције. Он, дакле, интерпретирано *формом позитивне дефиниције*, у ствари, каже:

- (а) да књижевни језик мора имати „конструкције и обрте” типичне за књижевни језик,
- (б) да Његошев језик осим темељних црногорских дијалекатских елемената има исто тако темељне наддијалекатске елементе, и
- (в) да наши писци који долазе после непосредних следбеника вуковског почетног модела – имају све типичне за књижевни језик конструкције и обрте.

7. Ова Бошковићева анализа висока је синтеза велике масе података коју је овај умни лингвиста имао у својим кôдним системима. Нама, који смо много скромнијих капацитета у лингвистичким сазнањима, остаје да на ове елементе укажемо селективно, само на понекој од конкретних језичких структура. Наравно, смештајући их у систем који је Бошковић дефинисао.

У Бошковићев апстрактни модел релевантних чинилаца књижевног језика, сместићу у доказано наддијалекатску категорију *п а с и в н и х к о н с т р у к ц и ј а* српског језика, како се реализује у језику Његошевих дела *Горски вијенац* и *Луча микрокозма*, и – у складу са његовом констатацијом (в), тј. са чињеницом да наши писци који долазе после непосредних следбеника вуковског почетног модела имају све типичне за књижевни језик конструкције и обрте. И то ћу поредити са реализацијом која је заступљена у језику Иве Андрића, писца много касније епохе, а једнаких квалитета са Његошевим.

Наравно, у овако ограниченом простору, и о једној, и о другој страни говорићу врло селективно, врло уопштено и, потребно је истаћи, апсолутно путем случајног узорка. Јер – и Његошево, и Андрићево дело и у овоме погледу врло је богато.

8. У основном облику пасивне конструкције (*помоћни глагол + партицип пасивни*) у Његошевем језику *Горског вијенца* и *Луче микрокозма* (по издању Просвете, Београд, 1977, скр. = Гв., број стиха; Лм., Певање, број стиха) – а у класификацији по семантици лексеме, налазе се глаголи из свих семантичких категорија с примерима типа:

Да, витеза сустопице трагически конач прати: / твојој глави *би суђено* за в'јенац се свој продати (Гв., 23–24). – Све су наше главе *изабране*, / момци дивни исто ка звијезде (Гв., 269–270). – Сном је човјек *успаван* тешкијем (Лм., Посв., 71). – Воље му је основ *положена* / на крилима непостојаности (Лм., Посв., 84–85. – Он једини у простору св'јетлом / у црну је *облачен* порфиру (Лм., I, 285–286) и др.

Са гледишта дистрибуције облика, врло је карактеристично да се „чиста” пасивна конструкција, тј. – морфолошка категорија у облику структуре *помоћни глагол + пасивни партицип* у *Горском вијенцу* скоро и не јавља, осим у понеком усамљеном примеру као што је пример у *Посвети праху оца Србије*, одн. у једном стиху из *Кола*. Овакво стање ствари, апсолутна је потврда напред датој Бошковићевој констатацији о односу народног („народског”) језика и правог књижевног језика: језик *Горског вијенца* сигурно је ближи дијалекатској основи, тј. слоју који је Бошковић дефинисао речима „Његошев језик у оним случајевима у којима је тај језик израз моћнога црногорског колектива” (Бошковић 1978: 190), него језик *Луче микрокозма*.³

IV

9. Природно је, већ по основној законитости и услову који се морају задовољити да би два говорника припадала једној језичкој заједници, да П. П. Његош и Иво Андрић не могу излазити из истог језичког оквира и у томе они морају бити једнаки, наравно, узимајући у обзир разлике настале – чињеницом језичкоисторијског развоја, са свим унутарјезичким и ванјезичким чиниоцима.

Отуда у дискурсу Иве Андрића, узетом из исто врсне с Његошевом врсте текста, дакле – из поетско-филозофских дела *Ex Ponto*, *Немири*, *Лирика* (Сабрана дела, књ. XI, „Просвета”, Београд, 1981) – и не морамо посебно, бар за сврхе овога поређења, анализирати и типичне форме као што је основни облик пасивне конструкције (*помоћни глагол + партицип пасивни*), одн. активна конструкција са партикулом *се*. Рецимо, као што су оне које прво наводимо из Његошевог језика, то јест – глаголе из семантичке категорије *verba dicendi*, *verba sentiendi* и других сличног значења у најширем значењу тога појма, с типичним примерима:

³ В. и Остојић 1997: 167–168, где се каже: „Два различита књижевнојезичка нивоа присутна су у Његошевом Горском вијенцу. У функционисању је, с једне стране, народни говор црногорски, врло слојевити, пун стилских фолклорних одлика с богатом фразеологијом и, с друге стране – савремени књижевни језик с примјесама црквеног језика... Поред општејезичке и дијалекатске компоненте, па затим и утицаја других језика, реализује се и поетска, која се преплиће са општекњижевном и дијалекатском компонентом. Њиховим комбиновањем и узимањем кад затреба по којег русизма, односно словенизма, Његош је уздигао своје домаће наречје давши му овлаш обиљежја општекњижевног српскохрватског језика. Није, дакле, то језик Његошева завичаја, па ни било које ближе или даље околине, већ пјеснички језик који се ’мора посматрати на посебан начин.’...”

Њима је брзо суђено, као што су и сами судили (Лир., 192). – То не значи да ћемо бити ”разочарани” (Лир., 212). – Суђен сам на самоћу (Брегови, 112).

Па, не морамо наводити ни Андрићеве све примере аналогне примерима из категорија које смо побројали код Његоша у свим семантичким категоријама. Таквих је, природно – у смислу горе наведене аксиоматске константе – много. То је и исказ: *И то би примљено* (Лир., 192), и исказ: *Зашто је човјеку само дано* да може да замрзи на свој живот (ЕхР, 11), и исказ: *Затрављен си* сновима (ЕхР, 79)⁴.

Али – узимајући и почетни екстралингвистички моменат у обзир: онај отисак модела који Андрић види у језичкој пракси народа, тј. то да је Иво Андрић с разлогом писао да „има у нама дрхтај једног тона који тачно одговара ритму Његошевог десетерца, који се према њему односи као калуп (тј. – модел, казали би лингвисти, прим. Ж. Ст.) према одливку и који се на његов звук увек одазове, веран и непогрешан као лозинка”, те да генерације већ цитирају Његошеве стихове не „у неком књижевном смислу речи”, него их употребљавају „као што употребљавају у говору толике народне изреке и узречице, не двојећи их од њих” (Андрић 1981: 61) – са сигурношћу се може уочити упадљив заједнички језички узус – уз сву временску разлику од потпуног једног века у језичкој историји.

Оба наша ствараоца на исти начин узимају ову језичку форму, која је једна од типичних књижевних језичких конструкција, према којој у оном језику који проф. Бошковић узима под појмом и термином „народски језик” стоји за Вуков примарни језички израз типичнија форма *активни глаголски облик + се*, а који је и у језику оба ова велика писца ствараоца заступљен примерима типа, код Његоша: *Је ли му се кућа ископала* (Његош, Гв., 2006). – *Сакупи се* војске као воде (Његош, Гв., 2594). – Да опширну видим колијевку / у којој се вјечност одњихала (Његош, Лм., I, 71–72), и код Андрића: *Испрва се судило* по старим параграфима (Андрић, Лир., 192).

V

10. Уз то, својевремена моја анализа (која је са својим резултатима у основама мога реферата) учврстила ме је у уверењу да је – баш као и напред истакнути екстралингвистички фактор Андрићевог израженог схватања о присуству Његошевог језика у одређеном слоју језика којим

⁴ В. и детаљно: Станојчић 1990: 65–70.

се сви служимо – поуздан показатељ те подударности и један језичкодис-трибутивни елеменат анализираних текстова.

Наиме, пасивна конструкција *помоћни глагол + партицип пасивни* у језику Његошева два дела, уз напред поменуте изузетке, сва је у језику *Луче микрокозма*, тексту изразито филозофске рефлексije. Све што је њоме ту речено, у *Горском вијенцу* речено је углавном другим сред-ствима, првенствено стандардном вуковском (народном) структуром *активни облик глагола + се* (в. Карацић 1966: LIII–LIV и Стевановић 1963–1964: 133–134). У Андрићевом овде анализираним тексту, који је – како смо већ нагласили – сав у истој сфери у којој је и Његошева *Луча*, обе пасивне конструкције су заступљене, при чему за значења са им-плицираним агенсом преовлађује структура са пасивним партиципом.

Најзад, и екстралингвистичка чињеница Андрићеве дефиниције његошевских модела у српском књижевном (и народном) језику, коју смо управо горе цитирали у т. 9 – поуздан је аргумент за прихватање Бошковићевог схватања књижевног језика. Јер несумњиво је да је Андрић, уз мисао Његошеву, на уму имао – Његошев језички израз, и језичке чињенице реализоване у датим (истоврсним) текстовима, уз узимање у обзир и временског чиниоца, што упућује на оправданост констатовања да је Његош уграђен и у модерни језик Андрићеве, па, дакле – и наше епохе. Ова чињеница сигурно је једна од константи и нашег књижевног језика, као што је у сличним случајевима то константа књижевних језика уопште. А управо и те феномене развитка књижевног језика имао је на уму лингвиста Радосав Бошковић.

11. Проф. Радосав Бошковић – није био синтаксичар у дословном смислу те речи, па ипак – на прво место у његовој синтези долази – син-такса, са сасвим јасном импликацијом да је она у основи конструкција, структуре и, најзад, у основи целокупне физиономије књижевног језика. За њега, тако научно егзактног, свег на терену реалне материје – од унутарјезичког, на првом месту је – синтакса: њене, како он каже – „организоване, синтаксички организоване, сложене реченице”, „типичне књижевне свезе”, „конструкције и обрти типични за књижевни језик”.

Дефинитивно – на фону Бошковићеве дефиниције битних одлика књижевног језика, оне која каже да је наш књижевни језик постао у правом смислу то тек онда кад је добио, како је он истакао у горе наведеном опису, „своју синтаксу, своје конструкције, своју структуру, своју физиономију” – синтакса је први, примарни и доминантни фактор стварања књижевног језика као инструмента културне комуникације у једној језичкој заједници.

VI

12. А кад је реч о тој језичкој заједници – најзад само, по суду историје књижевности, о највећем у нашој књижевности XX вијека, о имену, и то, наравно, у домену лингвистике, јер говорим са аспекта језика – о И в и А н д р и ћ у – на једном детаљу, а уопштено, због ограничености задатка који сам себи поставио.

(1) Од две морфосинтаксичке јединице (врло често) маркираног претерита, *аориста* и *имперфекта*, које се констатују у сваком опису нашег књижевног језика, овде ћу као типичнији узети овај други – и м п е р ф е к а т. Констатовао сам већ да се овај облик са већом фреквенцијом јавља само у првим Андрићевим приповеткама (и то, наравно, вишеструко и апсолутно мање од аориста), те да примери имперфекта у тим његовим (и)јекавским текстовима представљају уметничку транспозицију стања у локалном говору, транспозицију која је готово пишчев идиолект јер је заснована на јаком индивидуалном језичком осећању за праксу (па и условно речено и норму) ранијих књижевнојезичких епоха, до краја XIX века (Станојчић 1967: 221–222 и даље). Па и ту, како су показала статистичка испитивања на типичном узорку, читава се категорија овога маркираног претерита цепа у два ланца: (а) у ланац имперфекта од глагола *бити*, који је у просечном узорку узимао око 45% примера, и (б) у ланац имперфекта од свих осталих глагола, са остатком примера (Станојчић 1967: 222) – још више креће у правцу сужавања маркиране категорије, чему доприноси статус глагола *бити*.⁵ И – то би био унутарјезички (лингвистички) део тумачења.

13. При томе, остаје да се укаже и на други, ванјезички део целог питања. То је онај у којем је говорник у лингвистичком смислу (= писац у одређеном случају) – експлицитни носилац поступка.

На тај елеменат управо указује литература која се бави системима који су у основи језичких померања у континуитету књижевног језика. Рецимо, М. Стевановић је указао на чињеницу двоструког карактера – језичког и техничког, дакле – и екстралингвистичког, да се у Андрићевом роману „На Дрини ћуприја”, у првом издању од 1945. године налази „један једини пут употребљен имперфекат у реченици: ... и бледи од страха *посматраху* опасну игру” (Стевановић 1963: 87 и Стевановић 1972: 90),

⁵ Као што знамо, то је и „помоћни” глагол, што значи да као такав у глаголској систему има функцију везане морфеме.

дакле – имперфекат који је у каснијим издањима⁶ – замењен обликом презента: ... и бледећи од страха, *посматрају* опасну игру (НДЂ 1963, 214; НДЂ 1966, 250), обликом који носи идентичну основну информацију о *напредности*, али који је без остале имперфекатске конотације. Очигледно је да је и језичка стварност Андрића-ствараоца друкчија у периоду романа „На Дрини ћуприја” од оне која је била у првом његовом приповедачком периоду.

14. За граматичко мишљење, у резултату, битна је сама чињеница пишчеве пажње према договореном језичком систему, аутоматске или организоване, остварене у јединици чије ће и лингвистичко одређење бити да је то литерарна порука. Рекао бих да је језгро конкретно анализираних јединица овде дати облик *имперфекта*, а судбина комплетне јединице потпуно потврђује констатацију о месту које овај облик има у целини књижевног језика. Наиме, како је већ констатовано – „Ми тај облик налазимо у језику свих наших писаца XIX века. А уколико се залази у XX век... и имперфекат се све мање употребљава у књижевном језику” (Стевановић 1974²: 654–655).

15. (2) Па, и што се морфосинтаксичке категорије аориста тиче, може се рећи да је у Андрићевом делу употребљен и у нараторовом говору, док се наратор поклапа са самим писцем. Из овога проистиче да и сâм језички исказ припада језику писца, те да је и употребљени облик *аориста* у њему, заправо, у рангу уобичајеног, општекомуникативног за стандардни српски језик. Ако и долази до мање употребе овога облика, можемо бар рећи да се тиме несумњиво сврстава у средство реченице архаичног облика, па наравно – и његовог одржавања у модерном књижевном језику.

Ову чињеницу треба истаћи посебно зато што се у језику најбољих писаца XX века, оних чији је језик модерна реализација књижевног језика, што вреди и за Андрића – онда када се *модални аорист* нађе у њиховој прози, дати облик с таквом функцијом обично налази у оним деловима исказа који припадају дискурсу *ликова* у делу. А такав аорист јесте специфичан, како сам га својевремено дефинисао, анализирајући његове примере у језику – Иве Андрића. Реч о примерима управо из Андрићеве приповедачке прозе које сам у својој анализи навео, као што су примери типа: *Нит утјера* рачваст колац у земљу, ни твога фра Марка у свети ред.

⁶ Да наведемо само два: Просвете (Београд), Младости (Загреб), Свјетлости (Сарајево) и Државне заложбе Словеније (Љубљана) – ћирилицом, године 1963. и Свјетлости (Сарајево) – латиницом, 1966. године.

– Помагај господин престојник, слатки! Убише ме, кукавца! (Станојчић 1967: 218).

16. Колико је то далеко од ирационалног односа најгорљивијих представника српског структурализма, који су – када, у другој половини XX века, утврђују потребу писања дескриптивне граматике савременог српског књижевног језика – тако изричито у захтеву да „само језик модерних писаца треба да оправда данашње граматичке норме” (Ивић 1957а: 126)! Јер шта рећи када – по овим захтевима, на пример, и тип примера Андрићевог дискурса у којем се налази, како смо горе истакли, облик аориста као такав, употребљен у нараторовом говору, а наратор се поклапа са самим писцем, и из чега проистиче да и сам језички исказ припада језику писца – представља заправо нешто што „не иде” у његов савремени систем!

Ову чињеницу треба истаћи посебно зато што се у језику најбољих писаца XX века, оних чији је језик модерна реализација књижевног језика, онда када се *модални аорист* нађе у њиховој прози, дати облик с таквом функцијом обично налази у оним деловима исказа који припадају дискурсу *ликова* у делу. Поготову шта рећи када ардентни заговорник „баш-сад-језичког узуса” (да се изразим у духу београдског булеварског идиома), заправо, и неће да зна за оно што, и управо у његово време, прави граматичар српског језика пише и о томе глаголском облику и његовој употреби у свакодневном комуникативном језику.

VII

17. Ја сам, природно, у књизи „Синтаксичке студије” (Станојчић 1990: 55–72) дао врло детаљну анализу језичке материје и других категорија у језику оба писца која и овде поредим. Дао сам, рецимо, анализу форми којима се у реализованом дискурсу обележавају друштвени агенситога дискурса. Међутим, за ову прилику, када говоримо о Андрићевом схватању језика, и о његовом односу према њему, биће довољно да само изнесем оно што је закључак моје лингвистичке анализе.

Дакле, по себи се разуме, већ по основној законитости и услову који се морају задовољити да би два говорника припадала једној заједници, да П. П. Његош и Иво Андрић не могу излазити из истог језичког оквира (што сам напред истицао), и у томе они морају бити једнаки, с тим што се мора узимати у обзир и – чињеница знатне историјске удаљености међу њима. Ипак, и уз ову чињеницу, може се уочити и упадљиви за-

једнички узус. Рекао бих, враћајући се на екстралингвистички моменат који наводим у т. 10, да је то з а ј е д н и ч к о – у домену оног отиска *модела* који Андрић види у језичкој пракси народа, а који смо напред нарочито истакли.

(1) И Андрић, као и Његош, уопштеност агенса (која често значи непознатост / неозначеност његову) изражавају релативно често, видели смо, граматичком метонимијом (синегдошког типа), то јест:

- (а) облицима једнине за множину;
- (б) облицима непосредног обраћања (тј. 2. лицем једнине / множине) – за случајеве уопштавања неких њихових констатација;
- (в) 3-им лицем множине са имплицираним субјектом.

Оба наша језичка ствараоца на исти начин узимају ову језичку форму која се оснива на највећој блискости, односно на најпотпунијим носиоцима (ознакама) те блискости, а њих чини говорно лице са категоријама које се на синтаксичком нивоу дискурса одређују према њему као саговорник, значи – 2. граматичко лице.

То су морфосинтаксичке категорије које по Јакобсоновом принципу блискости и „кондензације” приближавају дате појмове слушаоцу, односно читаоцу (Јакобсон 1971: 134–137, 256). Налазимо, дакле, у њиховом објективно језички израженом схватању употребе датих језичких средстава – упадљиву подударност.

(2) Уз то, као и уз напред истакнути екстралингвистички фактор Андрићевог израженог схватања Његошевог језика у одређеном слоју говорника језика којим се сви служимо, верујем да је поуздан индикатор те подударности и један језичкодистрибутивни састојак анализираних грађе.

Наиме, пасивна конструкција *помоћни глагол + партицип пасивни* у језику Његошева два дела (уз само један, у расправи наведени, изузетак) *сва* је у језику „Луче микрокозма”, тексту изразито филозофске рефлексije. Све што је њоме ту речено, у „Горском вијенцу” речено је другим средствима, првенствено распрострањеном (народном) структуром *активни облик глагола + се* (в. Караџић 1966: LIII–LIV, LVI и Стевановић 1963–1964: 133–134).

У Андрићевом тексту, који је *сав у истој сфери* у којој је и Његошева „Луча”, обе пасивне конструкције су заступљене, при чему је за значења са имплицираним агенсом – више заступљена структура са пасивним партиципом.

18. Тумачења које би искључивало раније епохе једног језика у писању ниједне граматике неког европског књижевног језика, дакле, чиме

би се негирало и постојање реализације принципа „дијахроно у синхроном”, па и када се односи на српски књижевни језик и много раније, верујем, и – нема. Па, не треба да га буде ни у нашим тумачењима. Једна озбиљна француска нормативна граматика, на пример, у средини 20-ог века формулише своја правила на примерима и из језика Молијера, и из језика Расина, и из језика Балзака и Стендала, као што што их формулише узимајући грађу и из језика Моријака, Веркора, Сартра и многих других њених савременика.⁷

У томе погледу – рекао сам својевремено – и Његошев се језик може узимати онако како се Шекспиров или Спенсеров језик узимају за енглески: као језик који собом актуализује, одн. поново оживљује извесне речи, и граматичке структуре, наравно, и уводи их, „понарођене”, у књижевни језик заснован на народном језику.⁸ Поготову то вреди за Андрићев језик, и у целини, и у језичком детаљу.

Толико – сасвим уопштено, без детаља (који се подразумевају) – о изворима супстанције и структуре нашег књижевног језика, као што су то и Његошев, и Андрићев језик. Разуме се – не ја сâм, ни оригиналан. Ту су и Белић, и Стевановић, и Бошковић, па најзад и сами писци-ствараоци језика, наши савременици у XX веку – Андрић, Селимовић и многи други са својим тумачењима језика сопствених дела, са својим ставовима који поткрепљују уопштавања што их о српском књижевном језику формулишу лингвисти, посебно граматичари.

У границама које одређује ова (методолошка) реалност могу бити утврђивани језички детаљи који улазе и из других стилова у апстракт и је које наше граматике дају. А када се узме у обзир да је од свих писаца као грађа за израду граматика узиман највише прозни текст, јасно је да је и тако описиван књижевни језик у довољној мери био и онај језик који је у општој (културној) употреби, дакле онај који се данас (у

⁷ Maurice Grevisse, *Le bon usage, Grammaire française avec de remarques sur la langue française d'aujourd'hui*, Paris, 1961.

⁸ В.: Станојчић 2002: 15–29, тј. у смислу који Ст. Улман дефинише као: „It sometimes happens that a word which has fallen into disuse is revived and readmitted into literary language or even into ordinary speech. A number of obsolete terms, Shakespearean, Spenserian and others, were rejuvenated in this way by English writers during the Pre-Romantic and Romantic periods. The history of the word *glee* may serve as a warning that what may be an archaism in the usage of one generation may cease to be archaic for the next...” (Улман 1968: 171). Дакле, принципски исту формулацију даје и А. Белић кад говори о језичком стваралаштву појединача – Гетеа, Пушкина, Шекспира, Толстоја, Његоша, Караџића, Мицкијевича, Словацког (в. А. Белић 1951: 19–21, 31, 45, 285).

радовима многих лингвиста) назива стандардним језиком и (оправдано или не) у неком смислу одваја од онога што покрива термин књижевни језик. Уосталом, тешко би се могло успешно доказивати (а да не буде само субјективно мишљење) да у језику једног модерног романа нема и елемената других стилова, или – обрнуто – да у језику других функционалних стилова нема оних елемената општег књижевног језика који се налазе у текстовима књижевноуметничког функционалног стила.

ГРАЂА

- Андрић, Иво, *Ex Ponto, Немири, Лирика*, Сабрана дела, Књ. XI, Просвета, Београд, 1981.
- Максимовић, Десанка, *Слово о љубави*, Београд, 1983.
- Његош, Петар Петровић, *Горски вијенац и Луча микрокозма*, Просвета, Београд, 1977.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1981:** И. Андрић, *Вечна присутност Његошева*, Сабрана дела, Књ. XIII, Београд: Просвета.
- Белић 1951:** А. Белић, *Око нашег књижевног језика*, Београд: СКЗ.
- Белић 1951–1952:** А. Белић, „О књижевним језицима”, *Јужнословенски филолог*, XIX, 1–4, 1–16.
- Бошковић 1978:** Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: ЦАНУ.
- Ивић 1957:** М. Ивић, „Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком”, *Зборник за филологију и лингвистику*, књ. I, 114–126.
- Јакобсон 1971:** R. Jakobson, *Selected Writings*, II, The Hague – Paris.
- Караџић 1966:** В. Ст. Караџић, *Српска граматика (уз Српски рјечник из 1818)*, Београд: Просвета.
- Остојић 1997:** Б. Остојић, *Прилози о Његошеву језику*, Никшић.
- Рифатер 1961:** М. Riffaterre, „Vers la définition linguistique du style”. *Word*, Volume 17, Number 3, 318–344.
- Станојчић 1967:** Ž. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića – Funkcije sinonimskih odnosa*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografije knj. XI.

Станојчић 1990: Ж. Станојчић, *Синтаксичке студије*, Никшић.

Станојчић 2002: Ж. Станојчић, „Активно језгро књижевног језика и Његошев језик”, *Гласник Одјељења умјетности*, ЦАНУ, Књига 20, 15–29.

Стевановић 1959–1960: Ж. Станојчић, „Осврт на Белићево учење о језику”, *Јужнословенски филолог*, XXIV, 15–48.

Стевановић 1963: М. Стевановић, „Синтаксичка синонимика, њен карактер, улога у развоју језика и значај за проучавање стила писаца”, *Књижевност и језик*, X/2, 81–95.

Стевановић 1963–1964: М. Стевановић, „Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик”, *Јужнословенски филолог*, XXVI/1–2, 73–150.

Стевановић 1964: М. Стевановић, „Однос граматичара према норми књижевног језика”, *Споменица*, Посебна издања САНУ, CCCLXVII, 26, Београд, 197–209.

Стевановић 1972: М. Стевановић, „Глаголски облици као међусобне синтаксичке опозиције”, *Јужнословенски филолог*, XXIX/1–2, 81–103.

Стевановић 1984: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик – Језички системи и књижевнојезичка норма – II. Синтакса*, Четврто издање, Београд: Научно дело.

Улман 1968: St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford.

Živojin Stanojčić

ALEKSANDAR BELIĆ'S „BELGRADE LINGUISTIC SCHOOL” AND THE LITERARY LANGUAGE OF OUR TIMES

Summary

The subject known under the term ”Belgrade Linguistic School” implies the idea of defining it in the forms as they are realized in the analysis made by the founder of the School by himself, as well as the School’s most eminent followers’ analysis. The paper demonstrates the essential theoretical (and pragmatic) stances of Serbian linguists of 20th Century – A. Belić, M. Stevanović and R. Bosković. On the basis of the theoretical stances of Serbian linguists of the 20th Century – A. Belić, M. Stevanović and R. Bošković – on the nature of Serbian literary language. Author is offering, on the examples of several particular morpho-syntactic details (the usage of imperfect, aorist tenses – in their indicative and modal functions, the usage of verbal passive voice constructions as well as the usage of constructions

denoting the unknown / unnamed agent). Thus – from the results of his earlier research (published during quite a long period), the subject of which the language of Ivo Andrić was, author is deriving a synthesis. He does this especially by the comparison of Andrić’s discourse marked with philosophical generalizations with the P. P Njegoš’s discourse – in the same domain of writer’s thought. And he does it – particularly underlining the extra-linguistic aspect of Andrić’s perception of Njegoš’s language, and with the idea of the need to not separate categorically the diachronic and synchronic elements in the literary language of modern epoch.

Key words: Serbian literary language, A. Belić, M. Stevanović, R. Bošković, Vuk Karadžić, rejuvenation, P. P. Njegoš, I. Andrić, imperfect, aorist, morpho-syntactic structures of passive voice etc.